

Marcin Makuch

Muzeum Miedzi w Legnicy

Inflacyjny pieniądz zastępczy 1923 roku w Legnicy

Słowa kluczowe: Legnica, Liegnitz, hiperinflacja, pieniądz zastępczy

Keywords: Legnica, Liegnitz, hyperinflation, scrip

Sto lat temu, w 1923 r., kraje środkowej Europy ogarnął kryzys inflacyjny, który w końcowej fazie zmienił się w Republice Weimarskiej w hiperinflację. Tam dewaluacja marki doprowadziła do załamania waluty, a co za tym idzie do niemal całkowitego zamarcia kredytów i handlu. W wyniku katastrofalnych następstw przegranej wojny marka niemiecka tuż po niej straciła połowę swojej wartości w stosunku do walut zachodnich. Wysokość reparacji wojennych Niemiec w 1921 r. określono na 31,5 miliardów dolarów. W styczniu 1923 r., wobec zwłoki w ich spłacie, Francja i Belgia zbrojnie zajęły Zagłębie Ruhry w celu pobrania reparacji w naturze. Doprowadziło to do biernego oporu społeczeństwa na terenach okupowanych¹. Paniczną odpowiedzią rządu na osłabienie marki, w obliczu konieczności spłat reparacji oraz w celu umożliwienia pracodawcom wypłacania pensji pracownikom, a fabrykantom rozliczania się za dostawy, stało się dodrukowywanie pieniędzy². Panujący chaos powodował, że dla chwilowego przezwyciężenia kryzysu powstawały równocześnie emisje pieniędzy zastępczych dokonywane przez liczne gminy, zakłady przemysłowe oraz drobnych przedsiębiorców na terenie całego kraju. Nie inaczej było w Legnicy.

¹ W. Morawski, *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Warszawa 2002, s. 134.

² J. Weitz, *Schacht – bankier Hitlera*, Warszawa 2002, s. 76.

Stan badań

Legnickie emisje papierowych bonów inflacyjnych zostały zinwentaryzowane przez autorów wielu niemieckich i polskich katalogów, obejmujących ogólnokrajowe bądź śląskie papierowe pieniądze zastępcze³. Na ogół jednak publikacje te ograniczają się do opisu wyglądu bonów, wyszczególnienia odmian oraz zajmują się ich wyceną. Brakuje wielu informacji dotyczących m.in.: okresu obiegu waloru⁴, nakładów oraz okoliczności, w których doszło do poszczególnych emisji. Na temat pieniądza zastępczego w Legnicy pojawiło się zaledwie kilka artykułów. Pierwszy o nim pisał nauczyciel w gimnazjum miejskim i kierownik legnickiego archiwum prof. Arnold Zum Winkel w drugim tomie swojego dzieła opisującego dzieje Legnicy⁵. Jednak jego opowieść kończy się na 1920 r., czyli przed interesującym nas okresem. Cennym źródłem do badań nad tym zjawiskiem jest także artykuł radnego miejskiego (od 1905 r.), a także burmistrza Legnicy (od 1921 r.) dr. Otto Reicherta⁶. Oprócz tego artykułu i ogłoszenia publikowane w latach 1917–1924 na łamach „Liegnitzer Tageblatt” przynoszą badaczom tematu wiele nieznanych dotąd szczegółów związanych z emisjami legnickiego pieniądza zastępczego. Ich drobiazgową kwerenda przyczyniła się do powstania kilku artykułów publikowanych na łamach „Szkiców Legnickich”⁷ i „Przeglądu Numizmatycznego”⁸.

³ A. Keller, *Deutsches Notgeld Band 7. Das Notgeld der deutschen Inflation 1923*, Regenstauf 2004, s. 619, H. Meyer, *Das Papiernotgeld von Schlesien 1914–1924*, Berlin 1975, s. 70–71, M. Müller, *Deutsches Notgeld. Band 12, Das wertbeständige Notgeld der deutschen Inflation 1923/1924*, Regenstauf 2011, s. 327, M. Müller, A. Geiger, B. Sikorski, *Papierowy pieniądz zastępczy zakładów komunalnych z ziem polskich*, Piła 1991, s. 20, R.A. Siwak, *Katalog papierowych pieniędzy zastępczych rejencji legnickiej w latach 1914–1924*, Lubin 2006, s. 39–43.

⁴ Katalogi podają zazwyczaj daty umieszczone na bonie, w większości określające początek emisji.

⁵ A. Zum Winkel, *Die Stadt Liegnitz seit der Einführung der Städteordnung im Jahre 1809*, Bd. 2, Liegnitz 1922.

⁶ O. Reichert, *Das städtische Notgeld in Liegnitz 1917–1923* [w:] *Mitteilungen des Geschichts- und Altertums- Verein zu Liegnitz*, Bd. 15, Liegnitz 1936, s. 98–106.

⁷ M. Makuch, *Legnickie żetony i monety zastępcze w pierwszym ćwierćwieczu XX wieku*, „Szkice Legnickie” 2004, t. 25, s. 260–272; *idem*, *Papierowy pieniądz zastępczy w Legnicy 1917–1923*, „Szkice Legnickie” 2006, t. 27, s. 137–152.

⁸ *Idem*, *Pieniądz zastępczy magistratu w Legnicy w latach 1917–1924*, „Przegląd Numizmatyczny” 2009, nr 2, s. 37–39; *idem*, *Papierowy pieniądz zastępczy legnickich firm i przedsiębiorstw*, „Przegląd Numizmatyczny” 2009, nr 3, s. 57–59.

Pierwsze papierowe pieniądze zastępcze w Legnicy

Według Wiesława Lesiuka, znanienitego badacza tematu, pieniądź zastępczy należy rozumieć jako wszelkie czasowo i przestrzennie ograniczone w swej ważności i cyrkulacji znaki pieniężne w formie monet lub bonów, emitowane z reguły przez nieuprawnionych do tego wystawców urzędowych i prywatnych w celu zastąpienia brakujących w obiegu określonych nominałów pieniądza oficjalnego⁹. Janusz Adam Kujat upraszcza tę definicję, uznając pieniądź zastępczy za wszelkie ograniczone czasowo i przestrzennie w swej cyrkulacji znaki pieniężne w formie monet lub bonów, emitowane z powodów rynkowych na odmiennych zasadach niż pieniądź państwowy¹⁰.

Pieniądź zastępczy w Legnicy w 1923 r. nie był nowym zjawiskiem. Nad jego wprowadzeniem debatowano już w grudniu 1916 r., kiedy na skutek tezauryzacji z rynku zniknęła znaczna liczba państwowych monet srebrnych, niklowych i miedzianych. Zaistniała wówczas potrzeba uzupełnienia obiegu pieniężnego o konkretne nominały. Decyzja o przygotowaniu emisji miejskich pieniędzy zastępczych zapadła 23 marca 1917 r. Zaplanowano wówczas wprowadzenie do obiegu bonów o nominale 50 fenigów na sumę 25 tysięcy marek oraz monet dziesięciofeningowych na sumę 15 tysięcy marek¹¹. Ostatecznie 15 maja 1917 r. do rąk legniczan trafiły tylko papierowe bony (określane jako *Gutschein der Stadt Liegnitz*) wydrukowane w głogowskim zakładzie Carla Flemminga¹². W kolejnych miesiącach legnicki magistrat zamówił w drukarni Paula Barona bony o nominałach 10 i 25 fenigów, a w 1918 r. o nominale 10 marek. Legnicki Instytut Geograficzny Barona w tym okresie drukował także bony dla Ścinawy¹³ i Świebodzic¹⁴. Po ustabilizowaniu sytuacji, z dniem 1 października 1921 r., wszystkie one zostały wycofane z obiegu, kończąc tym samym pierwszy okres funkcjonowania miejskich zastępczych znaków płatniczych¹⁵.

⁹ W. Lesiuk, J.A. Kujat, *Pieniądź zastępczy na Śląsku w latach 1914–1924*, Opole 2002, s. 20.

¹⁰ J.A. Kujat, *Pieniądź zastępczy w rejencji wrocławskiej w latach 1914–1924*, Świebodzice 2012, s. 21.

¹¹ *Das Liegnitzer Kriegsnotgeld*, „Liegnitzer Tageblatt” [dalej: LT], nr 66 z 20 III 1917.

¹² *Das erste Kriegspapiergeld der Stadt Liegnitz*, LT, nr 113 z 16 V 1917.

¹³ H.-L. Grabowski, *Deutsches Notgeld. Band 6. Deutsche Kleingeldscheine: Amtliche Verkehrsausgaben 1916–1922 (Linnich – Zwickau)*, Regenstauf 2004, s. 827.

¹⁴ *Idem, Deutsches Notgeld. Band 5. Deutsche Kleingeldscheine: Amtliche Verkehrsausgaben 1916–1922 (Aachen – Lingen)*, Regenstauf 2004, s. 258.

¹⁵ O. Reichert, *op. cit.*, s. 101.

Sierpień 1923

Rok później legnicki magistrat zmuszony był do druku 30 tysięcy sztuk bonów o nominale 500 marek, które znajdowały się w obiegu do końca lutego 1923 r.¹⁶ Jak się wkrótce okazało, miały one za pół roku ponownie do niego trafić, w momencie, kiedy doszło do poważnych zakłóceń w sferze cyrkulacji pieniądza. Na skutek niedoboru środków płatniczych na początku sierpnia 1923 r., władze miasta zastanawiały się nad środkami zaradczymi. Miały się nimi stać: wydanie pieniądza zastępczego, próba wprowadzenia czeków oraz wydanie przez duże legnickie firmy własnych bonów z krótkimi terminami wypłat¹⁷. Trudna sytuacja wymusiła ponowne wprowadzenie do obiegu wspomnianych bonów pięćset-markowych¹⁸. W tym celu opatrzone je obustronnym czerwonym nadrukiem zmieniającym ich nominał na milion marek. Trzy dni później, 13 sierpnia, bon o takim samym nominale wprowadziła do obiegu firma włókiennicza Fantasie-, Strick- und Wirkwaren. Opatrzony one zostały numerem serii, własnoręcznym podpisem Wernera Schlottmanna i znakiem wodnym. Zapewne z pośpiechu oraz z powodu obniżenia kosztów produkcji drukowano je jednostronnie. Cecha ta stała się zresztą charakterystyczna dla wszystkich inflacyjnych bonów wydanych w Legnicy. Nazajutrz, 14 sierpnia, w obiegu pojawiły się bony o nominale miliona marek, których emitentem były zakłady wapiennicze Kalkwerk Tschirnhaus, prowadzące swoją działalność w Wojcieszowie, a mające dyrekcję w Legnicy przy Friedrichsplatz 4 (obecny pl. Słowiański). Tydzień później, 20 sierpnia, pojawiły się następne bony tego wystawcy o nominale 500 tysięcy i miliona (druga seria) marek¹⁹.

O emisji kolejnych bonów o nominale miliona marek władze miasta poinformowały 17 sierpnia. Tym razem przygotowano 100 tysięcy sztuk jednostronnych bonów o skromnej szacie graficznej przedstawiającej sylwetki legnickich wież. Przed potencjalnymi fałszerstwami chronić miały je znaki wodne, sucha pieczęć oraz odręczne podpisy Miejskiego Urzędu Rachunkowego: Riedberga, Hoffmanna, Buhlmana i Schammlera. Oprócz tego zamieszczono na nich informację o sankcjach grożących za podrabianie i puszczanie do obiegu kopii bądź fałszywek bonów²⁰. Zanim nadeszło zezwolenie na druk bonów milionowych, nominał kolejnego wzrósł do pięciu milionów (znalazł się w obiegu

¹⁶ *Amtliches* [...], LT, nr 29 z 4 II 1923.

¹⁷ *Notgeldscheine*, LT, nr 186 z 11 VIII 1923.

¹⁸ *Wegen des herrschenden Zahlungsmittel* [...], LT, nr 187 z 12 VIII 1923.

¹⁹ R.A. Siwak, *op. cit.*, s. 42.

²⁰ *Um dem Barmittelmangel* [...], LT, nr 192 z 18 VIII 1923.

Papierowy pieniądź zastępczy zakładów wapienniczych Kalkwerk Tschirnhaus wydany 20 sierpnia 1923 r. Archiwum autora

28 sierpnia). W krótkim czasie od 12 do 25 sierpnia minister finansów Rzeszy udzielił miastu trzech pozwoleń na wydawanie jedno- i pięciomilionowych bonów o łącznej wartości 210 milionów marek, z których do września 1923 r. wprowadzono do obiegu 190 milionów²¹.

Aby zaradzić panującemu brakowi środków płatniczych, legnickie filie banków Darmstädter und Nationalbank, Deutsche Bank, Dresdner Bank i Discontogesellschaft wystawiły na siebie czeki w wysokości 1, 5 i 10 milionów marek. Wraz z informacją prasową o ich pojawieniu się, emitenci zwrócili się z prośbą do kupców i przedsiębiorców o ich przyjmowanie i pozostawienie w obiegu do momentu unormowania sytuacji²². Podobny apel do handlowców wystosowała 17 sierpnia Izba Handlowa, zachęcając ich do przyjmowania tymczasowych środków płatniczych emitowanych przez magistrat, dyrekcję kolei państwowych oraz lokalne banki²³. Nazajutrz w prasie ukazało się ogłoszenie Zakładu Energetycznego w Legnicy (Electricitäts Werke Liegnitz), który poinformował o wydaniu urzędnikom i innym pracownikom zaliczki płac w formie bonów o nominałach: 500 tysięcy, 1 i 2 milionów marek. Do ich przygotowania wykorzystano kupony dywidendowe nr 2 z 1909 r., na rewersie których umieszczono

²¹ O. Reichert, *op. cit.*, s. 103–104.

²² *Um der herrschenden Zahlungsmittelnot* [...], LT, nr 190 z 16 VIII 1923.

²³ *Zur Behebung des Mangels* [...], LT, nr 192 z 18 VIII 1923.

Bon miejski o nominalne miliona marek wydany 15 sierpnia 1923 r. Archiwum autora

zielony nadruk ze słownym określeniem nominału oraz podpis dyrektora zakładu Ernsta Frosta. Bony te można było także wykorzystać opłacając rachunek za prąd²⁴. Ogłoszenie o ich wykupie pojawiło się 2 listopada²⁵.

W obiegu pieniężnym w Legnicy znalazły się również bony emitentów spoza miasta. Były nimi m.in. walory wydane 23 sierpnia 1923 r. przez Zjednoczone Zakłady Cementowo-Wapienne Portland Schimischow, Silesia i Frauendorf S.A. (Vereinigte Portland Zement- und Kalkwerke Schimischow, Silesia und Frauendorf A.G.) z siedzibą w Opolu²⁶ czy centralnej dyrekcji kolei państwowej Reichsbahn, emitowane w Berlinie. Międzygminowy charakter miały bony prywatnej Kolei Legnicko-Rawickiej. Od 1898 r. łączyła ona Legnicę, przez Prochowice, Ścinawę, Wińsko, Wąsocz i Rawicz, z Kobylinem, Pakosławiem i Miejską Górką²⁷. 25 sierpnia 1923 r. do obiegu trafiły jej bony o nominałach 100 tysięcy, 500 tysięcy i miliona marek. Pierwotnie termin ich wykupu wyznaczono na okres od 1 października do 1 listopada tego samego roku. Można było dokonać go we wszystkich kasach kolei oraz w Banku Komunalnym w Legnicy i Banku Powiatowym (Kreisbank) w Ścinawie²⁸.

²⁴ *Notgeld der Elektrizitätswerke*, LT, nr 192 z 18 VIII 1923.

²⁵ LT, nr 258 z 3 XI 1923. *Bekanntmachung* [...], LT, nr 258 z 3 XI 1923.

²⁶ *Bekanntmachung* [...], LT, nr 197 z 24 VIII 1923.

²⁷ K. Byś, M. Żak, *Zarys dziejów kolei w Legnicy*, Legnica 2019, s. 21.

²⁸ H.-L. Grabowski, *Deutsches Notgeld. Band 13. Das Papiergeld der deutschen Eisenbahnen und der Reichspost*, Regensburg 2016, s. 262.

Bon prywatnej Kolei Legnicko-Rawickiej z 25 sierpnia 1923 r. Archiwum autora

Miliardy i biliony

Aby pokryć zapotrzebowanie na środki pieniężne w Niemczech w latach 1922–1923 r., w całym kraju pracowało na najwyższych obrotach 30 drukarni²⁹. Liczbę wytwarzanych banknotów ograniczała tylko wydajność maszyn i fizyczne zmęczenie pracujących przy nich ludzi³⁰. Codzienne drukowanie pieniędzy potrzebnych rządowi prowadziło do nieuchronnego obniżenia siły nabywczej marki oraz do sytuacji, kiedy świeżo wprowadzone do obiegu nominały stawały się niewystarczające. Wśród zakładów papierniczych produkujących banknoty dla Banku Rzeszy była legnicka drukarnia H. Krumbhaara, która miała swoją siedzibę przy Haynauer Straße 12 (ul. Chojnowska). Założycielem firmy był Hermann Krumbhaar. W 1866 r. wykupił on dziennik „Liegnitzer Stadtblatt”, a w 1886 r. zmienił jego nazwę na „Liegnitzer Tageblatt”³¹. W 1909 r., po śmierci Hermanna, kierownictwo nad wydawnictwem przejęli jego synowie – Heinrich i Kurt. W 1923 r. otrzymali oni zlecenie na druk państwowych banknotów o nominałach 500 milionów (z datą emisji 1 września), 200 miliardów marek (15 października) i 2 bilionów (5 listopada). „Legnickie” banknoty charakteryzowały się oznaczeniami KL³². Wcześniej, bo 27 sierpnia 1923 r. firma Krumbhaara

²⁹ J.A. Kujat, *op. cit.*, s. 101.

³⁰ A. Fergusson, *Kiedy pieniądź umiera*, Warszawa 2012, s. 140.

³¹ *Wirtschaftsleben in Liegnitz, Teil II*, Hofheim am Taunus 1995, s. 65.

³² H. Rosenberg, *Die deutschen Banknoten ab 1871*, Regenstein 2007, s. 13.

wydała własne, jednostronne bony (*Gutscheine*) o nominale miliona marek. Były one honorowane przez pięć największych banków w Legnicy³³. Okres ich obiegu pierwotnie wyznaczono na 16 października 1923 r., ale już 11 września na łamach prasy poproszono ich posiadaczy o niezwłoczną wymianę ich w kasie firmy i banków³⁴.

200 miliardów marek. Jeden z trzech nominalów oficjalnego banknotu państwowego drukowany w legnickiej firmie H. Krumbhaara. Archiwum autora

Od września ceny podstawowych artykułów spożywczych w Niemczech wyrażały się w milionach, a od października w miliardach. Przykładowo za kilogram chleba żytniego w Berlinie latem 1914 r. trzeba było zapłacić 29 marek. W listopadzie 1918 r., w momencie zakończenia pierwszej wojny światowej kosztował on 53 marki. W styczniu 1923 r. był to już koszt 250 marek. Ale już w czerwcu tego samego roku – 1428 marek, w lipcu – 3465 marek, natomiast w sierpniu 69 tysięcy marek. W okresie kiedy inflacja przechodziła w fazę hiperinflacji ten sam chleb kosztował we wrześniu – 1 512 000 marek, w październiku – 1 743 milionów marek, a w listopadzie – 201 miliardów marek³⁵. Błyskawiczne zmiany cen towarów doprowadzały do sytuacji, w której aby dokonać podstawowych zakupów, kupiec potrzebował ogromnej ilości banknotów. Jak wyliczyli dziennikarze „Liegnitzer

³³ *Notgeld der Firma H. Krumbhaar*, LT, nr 200 z 28 VIII 1923.

³⁴ *Da die Knappheit [...]*, LT, nr 214 z 13 IX 1923.

³⁵ *Zahlen zur Geldentwertung in Deutschland 1914 bis 1923* [w:] *Sonderhefte zu Wirtschaft und Statistik, Sonderheft 1*, Berlin 1925, s. 34.

Tageblatt”, sto banknotów o nominale 5 tysięcy marek (o wartości pół miliona) ważyło 115 gramów, natomiast 150 banknotów o nominale 100 tysięcy marek (o wartości 10 milionów marek) to waga 185 gramów. Jednocześnie żartobliwie sugerowali, że bardziej opłaca się oddać na makulaturę banknoty o niższych nominałach, niż je wydać. Tam za pół kilograma papieru płacono od 80 do 90 milionów marek³⁶.

Bilion marek. Najwyższy nominał bonu wyemitowanego przez legnicki magistrat.
Archiwum autora

We wrześniu 1923 r. legnicki magistrat zmuszony był do wydania bonów o wyższych nominałach. Miasto wprowadziło więc 24 września, po otrzymaniu telegraficznego zezwolenia ministra finansów, kolejne zastępcze pieniądze opiewające na 20 i 50 milionów marek o całkowitej wartości 14 bilionów marek. Wkrótce jednak drukowano już bony o wartości 100 milionów (6 października). Od 20 do 30 października wprowadzono bony o nominałach 5, 10, 50 i 100 miliardów, a 9 listopada 500 miliardów marek. 16 listopada pojawił się nominał biliona marek, jednak dotąd nie udało się ustalić jednoznacznie, czy zdążył on trafić do obiegu. Zdarzało się, że ministerialne pozwolenie nie docierało na czas, ponieważ aktualny kurs marki zmuszał Zarząd Miasta, w interesie utrzymania prawa, spokoju i porządku, do przygotowywania wyższych nominałów. Przy błyskawicznie rosnących potrzebach wypłacania coraz wyższych poborów, dochodów, zapomóg społecznych i dla bezrobotnych, nigdy nie było tych środków płatniczych dość³⁷. Kolejnym urzędowym emitentem pieniądza zastępczego w Legnicy był Powiat Legnicki, który w sierpniu wydał

³⁶ *Wie macht man Papiermark „werbeständig“?*, LT, nr 260 z 6 XI 1923.

³⁷ O. Reichert, *op. cit.*, s 104.

bon o nominale miliona marek, następnie w krytycznej sytuacji pieniężnej zmieniono poprzez czerwony nadruk nominal na 50 miliardów marek. Datę ich wykupu, którego można było dokonać w kasie urzędu powiatowego przy Victoriastraße 2/3 (obecna ul. Władysława Reymonta), wyznaczono na 31 grudnia 1923 r.³⁸

Jednym z ostatnich emitentów, który zdecydował się na puszczenie do obiegu własnych pieniędzy, była Cukrownia Nowy Dwór (Zuckerfabrik Neuhof Scherzer & Co.). Pojawienie się jej bonów o nominale 50 miliardów marek miało na celu przewyciężenie krótkotrwałego, lecz dokuczliwego braku środków do wypłaty pensji pracownikom. Informacja o ich emisji ukazała się w prasie 28 października, gdzie termin ich ważności określono na 31 października. Emisja ta dotąd nie była odnotowana w literaturze tematu. Informację o niej zamieszczono jedynie na łamach „Liegnitzer Tageblatt”. Bony przygotowano na maszynie do pisania i opatrzone pieczęcią firmy oraz odręcznymi podpisami jej pełnomocników: dyrektora Rudolfa Findeisena, dyrektora Otto Saalfelda i dr. Ernsta Seifarta³⁹.

Stałowartościowy pieniądz zastępczy

Kiedy kurs marki na giełdach krajowych i zagranicznych znalazł się w tragicznym położeniu, a codzienne notowania gotówki osiągnęły astronomiczne liczby, rząd został zmuszony do reformy systemu walutowego, a właściwie do stworzenia nowego systemu pieniężnego. 15 listopada 1923 r. do obiegu została wprowadzona oparta o hipotekę dóbr narodowych tzw. marka rentowa (*Rentenmarke*), która stała się pieniądzem wewnętrznym, niewymienialnym na obce waluty. Dotychczasowe marki można było wymieniać w relacji bilion papierowych starych marek na jedną markę rentową. Zabieg ten okazał się wystarczający do powstrzymania hiperinflacji i stabilizacji waluty⁴⁰. Ponieważ marki rentowe stanowiły pewną fazę w procesie uzdrawiania waluty, odczuwalny nadal niedobór pełnowartościowych środków płatniczych sprawił, że w Niemczech zaczęto legalnie emitować pieniądz zastępczy w nominalach wyrażonych w złotych markach (*Goldmark*) i złotych fenigach (*Goldpfennig*), który pełnił funkcję przejściowej waluty. Jej obieg sankcjonowało zarządzenie rządowe

³⁸ *Einziehung des Kreisnotgeldes*, LT, nr 278 z 28 XI 1923.

³⁹ *Bekanntmachung* [...], LT, nr 253 z 28 X 1923.

⁴⁰ W. Morawski, *op. cit.*, s. 138.

z 26 października 1923 r.⁴¹ Był to pieniądź o stałej wartości w odcinkach do 4,2 marki w złocie, tj. do wartości 1 dolara USA.

Zarządzenie rządowe pozwalało również na druk bonów stałowartościowych przez zakłady przemysłowe. W Legnicy firmą, która wzięła na siebie ciężar ich emisji, była spółka akcyjna Schlottmann & Co., zajmująca się na co dzień produkcją i sprzedażą wyrobów dzianych. Powstała ona w 1867 r. w Berlinie. Jej legnicka dyrekcja mieściła się przy Hedwigstraße 6/12 (obecna ul. ks. Piotra Ściegiennego). Oprócz tego Schlottmann posiadał zakład produkcyjny w saksońskim Freibergu i dom sprzedaży w Berlinie. We wszystkich jego oddziałach zatrudnionych było około tysiąca pracowników⁴². Za zgodą ministra finansów oraz po wniesieniu kaucji w postaci obligacji w złocie w Reichsbanku, Schlottmann przygotował dwustronne bony o nominałach: 1 marka w złocie, która była równa 10/42 dolara amerykańskiego, 50 złotych fenigów = 5/42 dolara, 20 złotych fenigów = 2/42 dolara i 5 złotych fenigów = 1/84 dolara. Kurs dolara codziennie podawany był przez „Liegnitzer Tageblatt”. Kilku największych legnickich pracodawców z zadowoleniem przyjęło pojawienie się legnickich bonów stałowartościowych i podjęło decyzję o wypłacie przede wszystkim wynagrodzeń swoim pracownikom w formie bonów Schlottmanna. Wśród nich znalazł się Zakład Energetyczny (Electricitäts Werke Liegnitz), fabryka wyrobów wełnianych „Mercur”, fabryka maszyn rolniczych „Ceres”, fabryka zabawek „Moritz Pappé” oraz fabryka fortepianów i pianin „Eduard Seiler”⁴³.

Waluta stałowartościowa szybko zyskała zaufanie legniczan. Pierwotnie bony Schlottmanna miały znajdować się w obiegu do 15 grudnia 1923 r., natomiast 16 stycznia 1924 r. miały stracić swoją ważność. Ich wykup prowadzony był w siedzibie spółki przy Hedwigstraße, a także przez kasę Banku Komunalnego (Kommunalbank) znajdującą się w Nowym Ratuszu. W grudniu wykryto przypadki fałszowania bonów Schlottmanna o nominale 50 złotych fenigów. Miały one kilka charakterystycznych cech pozwalających odróżnić je od oryginałów. Przede wszystkim większość z nich nosiła numer serii powyżej 98 tysięcy. Niektóre cyfry na awersie można było zmyć wodą. Na bonach tych brakowało znaku wodnego, a także papier wykorzystany do ich produkcji był ciemniejszy. Zarówno na awersie, jak i na rewersie pojawiły się błędy w druku. Pomimo tych różnic emitent wysoko ocenił jakość fałszyfikatów i podjął decyzję o skróceniu terminu ważności bonów o tym nominale do 1 stycznia 1924 r.⁴⁴

⁴¹ Z. Longa, *Czy aby poza prawem? Cześć III*, „Grosz”, nr 173 z VI–IX 2023, s. 16.

⁴² *Liegnitz. Goldberg. Das schöne Katzbachtal*, Berlin-Halensee 1925, s. 111.

⁴³ *Bekanntmachung* [...], LT, nr 254 z 30 X 1923.

⁴⁴ *Warnung vor Annahme von Falschgeld*, LT, nr 292 z 14 XII 1923.

Stałowartościowy bon firmy Schlottmann & Co. Wyemitowany 1 listopada 1923 r.
Archiwum autora

Einziehung von wertbeständigem Notgeld.

Von dem durch die Firma Schlottmann & Co. ausgegebenen wertbeständigen Notgeld werden die Scheine zu

50 Goldpfennig
= 5/42 Dollar Goldanleihe

blauer Unterdruck, schwarzer Aufdruck
ab sofort eingezogen und verlieren mit dem **1. Januar 1924** ihre Gültigkeit. Die Einlösung erfolgt durch die Firma Schlottmann & Co., Liegnitz, Hedwigstraße 8/12.

Schlottmann & Co., K. G.

Ogłoszenie zamieszczone 14 grudnia 1923 r. w „Liegnitzer Tageblatt” informujące o wycofaniu z obiegu bonu stałowartościowego Schlottmanna o nominale 50 złotych fenigów. Zbiory Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Legnicy

Jednak ich wymiany można było dokonać do 31 stycznia. Takie same zasady wykupu dotyczyły bonów o nominale 1 złotej marki. Dwa najniższe nominały kursowały w obiegu jeszcze w pierwszym półroczu 1924 r.⁴⁵ Ich ostateczny wykup prowadzono do 15 sierpnia tego samego roku⁴⁶.

Oprócz bonów Schlottmana w obiegu w Legnicy znajdował się pieniądź stałowartościowy innych wystawców. Ministerstwo finansów oraz pruskie ministerstwo handlu zgodę na emisję takich bonów udzieliło m.in. Prowincjonalnemu Związkowi dla Dolnego i Górnego Śląska i Komunalnemu Bankowi na Śląsku (Provinzialverband von Nieder- und Oberschlesien mit der Kommunalbank für Schlesien), a honorowano je na całym obszarze Śląska⁴⁷. Również Legnica nabyła te wrocławskie bony wyemitowane 26 października 1923 r., które opiewały na wartości 5, 20 i 50 fenigów w złocie oraz 1, 2 i 5 marek w złocie⁴⁸. W obiegu znajdowały się one do 15 lipca 1924 r. Zarządzeniem ministra finansów Rzeszy termin ich wykupu wyznaczono do 15 sierpnia 1924 r.⁴⁹ Tym samym minął okres dezorganizacji rynku pieniężnego, który nie miał sobie równych w do tychczasowej historii Legnicy.

Streszczenie

Inflacyjny pieniądź zastępczy 1923 roku w Legnicy

W 1923 r. nastąpiło załamanie systemu finansowego Republiki Weimarskiej. W wyniku katastrofalnych następstw przegranej wojny, a przede wszystkim z powodu niekontrolowanego dodruku pieniądza doszło jesienią do kryzysu finansowego jakim była hiperinflacja. Gdy ceny towarów rosły z dnia na dzień, a później z godziny na godzinę, szczególnie odczuwalny stał się brak stabilnego pieniądza państwowego, jego siła bowiem została znacznie obniżona. Panujący chaos powodował, że dla chwilowego przezwyciężenia problemu powstawały równocześnie emisje pieniędzy zastępczych puszcanych do obiegu przez gminy, zakłady przemysłowe oraz drobnych przedsiębiorców na terenie całego kraju. Nie inaczej było w Legnicy. W ciągu zaledwie kilku tygodni legnicki magistrat puścił do obiegu bony o nominałach od miliona do biliona marek. W artykule opisano wszystkie wydania legnickiego pieniądza zastępczego z drugiej połowy 1923 r. – przyczyny oraz okoliczności ich emisji, które na bieżąco dokumentował „Liegnitzer Tageblatt”.

⁴⁵ *Das Schlottmann=Notgeld*, LT, nr 74 z 27 V 1924.

⁴⁶ *Aufruf des Schlottmann=Notgelds*, LT, nr 164 z 15 VII 1924.

⁴⁷ *Ausgabe wertbeständiger Zahlungsmittel*, LT, nr 252 z 27 X 1923.

⁴⁸ R. Noske, *Das Not- und Ersatzgeld aus Schlesien vom Beginn des I. Weltkrieges bis zum Ende der Inflation (1914–1923)*, Regenstauf 1991, s. 37–39.

⁴⁹ *Aufruf von Notgeld*, LT, nr 152 z 1 VII 1924.

Abstract

Inflationary scrip of 1923 in Legnica

In 1923, the financial system of the Weimar Republic collapsed. Catastrophic consequences of losing the war and, above all, uncontrolled money printing, led in the autumn to a financial crisis of hyperinflation. As commodity prices continued to increase day by day, and then hour by hour, the lack of stable state currency became particularly acute, as its strength was significantly reduced. The prevailing chaos led to the simultaneous issuing of scrips, which were circulated by municipalities, industrial plants and small entrepreneurs throughout the country in order to temporarily solve the problem. It was no different in Legnica. In just a few weeks, the municipal office of Legnica released into circulation vouchers with denominations ranging from one million to one trillion marks. The present article describes all issues of the Legnica scrips from the second half of 1923 – the causes and circumstances of their issuing, which were systematically documented by the *Liegnitzer Tageblatt*.